

Розділ 1. ПРОБЛЕМИ УЗГОДЖЕННЯ ЕТАПІЗАЦІЇ ГЛАСНОЇ І НЕГЛАСНОЇ РОБОТИ З ОСОБИСТІСНИМИ І РЕЧОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ДОКАЗІВ

1.1. Становлення загальної етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами

Хоча й історично витоки проблем загальної етапізації гласної і негласної роботи із джерелами антикримінальної інформації й тяжіють до зародження науки кримінального процесу, а в її надрах криміналістики та ордістики (28; 39; 58, с. IV, XI-XII; 71; 212, с. 5; 292; 305; 314; 315, с. 26-27 та ін.), розвиток вказаних питань паралельно зі становленням останніх двох наук виглядає конструктивнішим, ніж у контексті процесу доказування (див. розд. 2.1-2.12).

Спеціальне дослідження проблем загальної етапізації роботи із особистісними і речовими джерелами розпочав у 1966 р. Р.С. Белкін у монографії «Собирание, исследование и оценка доказательств: сущность и методы» (19), яка була спрямована, у першу чергу, на з'ясування етапів роботи власне із доказами, а не з їх джерелами, що обґрунтовувалося таким чином: «Обнаружение доказательств следует отличать от обнаружения объектов – носителей доказательственной информации: лиц и вещей. Если обнаружить доказательства можно только процессуальным путем, то указанные объекты могут быть обнаружены при помощи как процессуальных, так и непроцессуальных средств» (19, с. 41).

Із викладеним підходом погодитися не можна, оскільки збиранню піддаються не докази, а власне їх речові джерела, у той час як особистісні джерела вже встановлюються (див. розд. 2.4). Докази, як відомості про факти у цілому чи їх окремі сторони (доказову інформацію), отримують вже від особистісних і за допомогою речових джерел (див. розд. 2.5-2.7), після чого такого роду відомості оцінюють, коли власне і відбувається з'ясування того, чи можуть ці відомості бути доказом (див. розд. 2.8-2.9), і використовують (див. розд. 2.10). Причому саме притаманність такого роду відомостям (інформації) єдності чотирьох основних юридичних властивостей (значимості, законності, допустимості і доброякісності) і визначає їх статус окремого доказу, сукупність яких повинна володіти ще двома додатковими властивостями – узгодженістю і достатністю (див. розд. 2.9). В іншому ж випадку вказані відомості в залежності від порядку отримання виявляться іншим, видом антикримінальної інформації (орієнтовної, ордістичної), що і визначає можливості їх подальшого використання (див. розд. 2.12). Аналогічну думку пізніше висловив й Р.С. Белкін, який у контексті аналізу запропонованої М.О. Селівановим етапізації роботи із доказами, зауважив, що «использоваться могут лишь исследованные и оцененные доказательства» (154, с. 4), хоча представлений спочатку варіант етапізації роботи з доказами ще не містив в собі етапу «використання доказів» (19, с. 8-9).

У той же час не можна не зважати на те, що Р.С. Белкін презентував одну з перших спроб окремо дослідити проблему фактично загальної етапізації роботи із особистісними і речовими джерелами, які хоча і змішувалися із доказами, проте вже мали більш-менш логічно послідовну процедуру, етапами якої називалися «собирание, исследование и оценка доказательств» (19, с. 8-9), а перший етап, «збирання доказів», ще додатково поділявся на «обнаружение, фиксацию, изъятие и сохранение доказательств» (19, с. 39), із визначенням сутності та особливостей проведення кожного з названих етапів роботи з доказами та елементів їх збирання (19, с. 39-96).

У наступних підручниках з криміналістики дану проблему Р.С. Белкін викладав вже з метою пояснення сутності застосованого при визначенні поняття даної науки словосполучення «судебное исследование», під яким пропонується розуміти «деятельность лица, производящего дознание, следователя, суда по установлению истины в процессе уголовного судопроизводства, т. е. деятельность по расследованию и судебному разбирательству уголовных дел», що проводиться «на основе и в точном соответствии с уголовно-процессуальным законом и включает в себя помимо иных элементов собирание, исследование, оценку и использование доказательств как в стадии предварительного расследования, так и судебного разбирательства» (153, с. 3-4).

У названому підручнику з криміналістики вказаний більш широкий перелік етапів – збирання, дослідження, оцінка і використання доказів, який завершувався вже етапом «використання доказів», що має витоки зі спільного намагання Р.С. Белкіна та Ю.І. Краснобаєва удосконалити дефініцію криміналістики вказівкою на «закономерности собирания, исследования, оценки и использования доказательств» (20, с. 92; 152, с. 11 та ін.; див. розд. 1.2), але у даному випадку цей напрямок представлено в якості етапів не роботи з доказами чи процесу доказування, а попереднього розслідування і судового розгляду (153, с. 4). І трохи пізнішому виданні Р.С. Белкін показує збирання, дослідження, оцінку і використання доказів вже розглядає у контексті визначення сутності доказування як процесу «установлення істини по уголовному делу, одной из форм практической деятельности по борьбе с преступностью» (22, с. 4).

З огляду на це, можна дійти висновку, що загальну етапізацію роботи із джерелами доказів Р.С. Белкін формував паралельно у контексті з'ясування сутності процесу доказування і при визначенні поняття криміналістики (1; 22-26 та ін.; див. додат. 2, 1), в останньому випадку позиція вказаного автора змінювалась так само послідовно, як і щодо вказаної поняттєутворюючої ознаки (див. розд. 1.2; додат. 2). Виходячи з цього, головний недолік аналізованої позиції Р.С. Белкіна полягає у тому, що у даному випадку представлена етапізація роботи власне із доказами, а не з особистісними і речовими джерелами антикримінальної інформації, яка довгий час містила в собі незмінний перелік етапів процесу доказування – збирання, дослідження, оцінку і використання доказів, і недостатньо чіткий перелік складових частин процедури так званого «збирання доказів». Викладену позицію у контексті поняттєутворюючої ознаки криміналістики сприйняло багато інших авторів (240, с. 9; 248, с. 104; 320, с. 8 та ін.; див. додат. 2; розд. 1.2). Так, вже ближче до наших часів В.Ю. Шепітько також вважає етапами роботи лише з доказами їх збирання, дослідження, оцінку і використання, а в якості все тих же «стадій збирання доказів» називає: «1) обнаружение доказательств; 2) фиксация доказательств; 3) изъятие доказательств; 4) сохранение доказательств» (320, с. 8). Таку ж саму позицію зайняв Є.І. Макаренко (188, с. 16-17) та ін. (див. додат. 2).

Аналогічний, але дещо плутаний підхід спостерігається й у О.Р. Росінської, яка в одному місці вказує «собирание, исследование, оценку и использование доказательств» (240, с. 9), трохи нижче – «собирание, фиксацию и изъятие вещественных доказательств» (240, с. 15-22), і ще нижче – «процесс собирания доказательств включает их обнаружение, закрепление (фиксацию), изъятие, принятие мер к сохранению и исследованию» (240, с. 15). З огляду на це, стає незрозумілим, чи є «фіксація», «вилучення» і «дослідження» одного порядку із етапом «збирання» чи вони все ж таки виступають, як це впливає із наведеного визначення суті збирання, в якості його елементів.

Таку ж суперечливу позицію висловили й П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтевський і П.Ю. Тимошенко, які спочатку підкреслили, що процес доказування у кримінальних справах охоплює «виникнення, пошук, фіксацію, зберігання, обробку та передачу інформації адресату» (31, с. 18), а потім зауважили, що дана діяльність поділяється на «такі етапи як: збирання, дослідження, оцінювання і використання доказів» (31, с. 18). Більш того, збирання доказів, у свою чергу, поділяється цими авторами на такі процедури, як: «а) пошук джерела інформації; б) фіксація джерела інформації; в) вилучення джерела інформації із матеріального середовища і процесуальна фіксація в протоколі слідчої дії; г) зберігання джерела інформації» (31, с. 18); а використання доказів на: «а) ознайомлення з джерелом інформації, б) оцінку фактичних даних, що містяться в даному джерелі; в) перевірку законності та обґрунтованості вилучення, фіксації, збирання інформації та її процесуального закріплення» (31, с. 19). І ще далі вказується на необхідність вивчення закономірностей «збирання, дослідження, подання, використання доказової інформації для розслідування і запобігання злочинів» (31, с. 19). Проте подібні твердження викликають ряд питань: які саме етапи складає робота із джерелами інформації, що саме входить до характеристики процесу збирання джерел інформації, чи є все це самостійними діями або складовими частинами використання інформації тощо.

Проте і у даній позиції є певні позитивні моменти, зокрема акцентування уваги на необхідності «ознайомлення з джерелом інформації», що розглядається вказаними авторами в якості складового елементу використання інформації (31, с. 19). Взагалі даний підхід може бути підтриманий, якщо таке ознайомлення буде розглядатися як процедура встановлення автентичності джерела, коли конкретна людина чи матеріальний об'єкт дійсно має у контексті боротьби з певним злочином ознаки відповідно до особистісного чи речового джерела, а тому всі ці дії фактично здійснюються в межах розшуку, пошуку і виявлення цих джерел (див. розд. 2.7). Значима й позиція М.О. Селіванова у поясненні власного визначення криміналістики як науки «о закономерностях возникновения судебных доказательств, а также общих методах, технике, тактике и методике их собирания и исследования в целях расследования и предупреждения преступлений» (248, с. 104), у якій трохи нижче зауважив, що з метою позначення «форм работы с доказательствами в данном определении употребляются два слова «собирание» и «исследование». Представляется, что этих терминов вполне достаточно, поскольку они достаточно емки. В широком значении термин «собирание доказательств» охватывает их обнаружение, фиксацию и изъятие, а термин «использование доказательств» – их исследование и оценку, применение в тактических, оперативных целях, а также для обоснования обвинительных актов и судебных приговоров» (248, с. 104).

Як бачимо, концептуально позиція М.О. Селіванова збігається із розглянутим підходом Р.С. Белкіна та Ю.І. Краснобаєва, оскільки в обох випадках має місце єдиний перелік етапів роботи, причому також лише із доказами, а не з особистісними і речовими джерелами антикримінальної інформації. В обох випадках

збирання доказів поділяється на більш дрібні процедурні елементи, перелік яких у першого з авторів дещо ширший, оскільки включає такий важливий елемент, як «зберігання доказів», що мало хто із вчених пропонував у такій якості (див. додат. 1, 2, 3). Окрім цього, М.О. Селіванов пропонує поділяти «использование доказательств» на низку елементів: 1) «исследование», 2) «оценку», 3) «применение в тактических и оперативных целях», 4) «применение для обоснования обвинительных актов и судебных приговоров». Інша річ, наскільки правильно вказані ці елементи, коли дослідження речових джерел та оцінку доказів більш правильно розглядати в якості відповідно способу отримання інформації (див. розд. 2.5) та окремого етапу роботи з джерелами (див. розд. 2.8-2.9). У цьому аспекті правий був Р.С. Белкін, який зауважив, що «использование доказательств не совпадает с их исследованием и оценкой и не охватывает содержания этих этапов доказывания» (154, с. 4).

Замість же запропонованих М.О. Селівановим напрямків «застосування доказів» (що представлено, однак, недостатньо обґрунтованим у цьому відношенні терміном «застосування», оскільки «застосовують», за звичай, якесь правило, норму, положення тощо, а не доказ чи інші відомості, інформацію, що традиційно все ж таки «використовують») більш доречніше вказати елементи подібно до тих, на які поділяється «використання доказів» у контексті процесу доказування (див. розд. 2.10), що з точки зору загальної етапізації гласної і негласної роботи із джерелами, а значить і поняттєутворюючої ознаки дефініції криміналістики та ордістики мають бути наступні: а) вибір доказових фактів; б) групування доказів та інших видів антикримінальної інформації; в) оперування цими відомостями при обґрунтуванні чи спростуванні виділених доказових фактів і прийнятті проміжного чи остаточного рішення з метою якісного, ефективного і раціонального ведення боротьби з певним злочинцем (див. розд. 1.2).

Відома й низка дисертаційних та інших фундаментальних досліджень у контексті загальної етапізації роботи з особистісними і речовими джерелами антикримінальної інформації, серед яких доцільно виділити кандидатську дисертацію С.В. Томіна «Основні етапи роботи з джерелами особистісної інформації у процесі розкриття та розслідування злочинів» (290; 291), докторські дисертації Д.І. Сулейманова «Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений» (271) і С.А. Шейфера «Методологические и правовые проблемы собирания доказательств в советском уголовном процессе» (316), монографію О.М. Ларина «Работа следователя с доказательствами» (182), низку інших публікацій (142; 248; 318; 319 та ін.; див. додат. 1), один перелік яких вже свідчить про те, що у даному випадку мають місце намагання вчених лише частково розв'язати дану проблему, а не у цілому.

Наприклад, С.А. Шейфер, дослідивши проблеми збирання доказів, зауважив, що даний процес «представляет собой целенаправленную деятельность по выявлению доказательств и их источников и их процессуальному закреплению», а далі наводить наступні міркування з цього приводу: «С этой точки зрения термин «собирание доказательств» является условным, поскольку нельзя представить дело таким образом, чтобы доказательства существовали в природе еще до проведения следственных действий. На самом деле, в начальный процесс доказывания предметом познавательной деятельности следователя выступают не доказательства, а следы определенного деяния, оставленные на предметах материального мира и сознании человека. Выполняя следственные действия, следователь выявляет эти следы, изымает с них относящуюся к делу информацию и фиксирует ее в процессуальных документах» (318, с. 111).

Як бачимо, чіткого розуміння того, на які процедурні складові поділяється збирання доказів чи з урахуванням уточнення – слідів певної події, у даному випадку не наведено. Окрім цього, С.А. Шейфер успадкував старі підходи, коли вчені тільки намагалися розмежувати між собою докази та їх особистісні і речові джерела (128, с. 16-49), які тут представлені лише слідами певної події у свідомості людини і на різних матеріальних носіях.

Вагомий, але в певній мірі й суперечливий розвиток проблем етапізації роботи із особистісними і речовими джерелами представили В.Я. Колдін і М.С. Полевий, які вважають, що «этапами работы с источниками фактических данных являются их розыск, выявление, индивидуализация и изъятие» (142, с. 60). Оскільки єдиного варіанта етапізації роботи із особистісними і речовими джерелами у силу суттєвої різниці між цими джерелами бути не може, тому що ці джерела дуже різні, то й сутність роботи з кожним з них є достатньо особливою.

У той же час процедура **розшуку** і **виявлення** у цих джерелах дещо схожа, якщо, **по-перше**, її доповнити ще й **пошуком**, щоб розмежувати процедуру знаходження відповідно відомого (розшук) і невідомого (пошук) особистісного чи речового джерела. Саме у такому аспекті вказані терміни достатньо обґрунтовано розрізняються у спеціальній літературі (30; 51; 61; 62; 65; 66; 73; 77; 79; 140; 149; 151; 172; 174; 213; 216-221; 227; 232; 250; 254; 311) і законодавстві. Є позитивні випадки запозичення такого розмежування пошукових і розшукових дій й у контексті криміналістичних засобів боротьби зі злочинцями (70, с. 8 та ін.).

З огляду на це, не можна погодитися із І.М. Гуткіним, який у контексті оцінки можливостей ордістичної діяльності допомогти слідчому чи судді встановити особистісні чи зібрати речові джерела зауважив, що «само по себе выявление источников еще не является собиранием доказательств и не входит в процесс доказывания» (257, с. 182), оскільки робота з джерелами починається з їх пошуку чи розшуку, і незалежно від того, хто саме здійснює ці дії, фактично презентує початок практичних дій із такого роду джерелами взагалі і процедурою доказування, зокрема забезпечуючи при цьому неперервний ланцюжок ордістичного і процесуального документування (див. розд. 1.3). І якщо ці дії розпочалися у ході негласної діяльності, то вони мають бути проведені таким чином, щоб не зруйнувати основу для якісного, ефективного і

раціонального ведення у подальшому антикримінального судочинства із врахуванням значимості вказаних особистісних чи речових джерел.

Різняться думки авторів щодо суб'єктів проведення розшукової та пошукової діяльності, коли слідчому А.В. Попов надає право проводити гласну пошукову діяльність (228), О.О. Закатов – гласну розшукову діяльність (73), а Д.І. Бєдняков (17, с. 78), В.І. Попов (229) та ін. – як гласну, так негласну розшукову діяльність. О.Я. Гінзбург (53, с. 77), В.І. Галаган (49, с. 267) та ін., навпаки, в ординічній діяльності вбачають поєднання гласних і негласних розшукових і пошукових заходів (49, с. 267), чого, на жаль, дотримується більшість авторів, які працюють над удосконаленням даної діяльності (30; 51; 55; 61; 62; 65; 66; 73; 74; 77; 79; 140; 149; 172; 174; 185; 213; 215-221; 227-229; 232; 242; 250; 254; 315 та ін.).

З цим, як і з вказаним підходом В.І. Попова, погодитися не можна, оскільки ординістика повинна охоплювати лише негласні заходи, у той час як всі гласні (процесуальні, позапроцесуальні, інші процедурні) дії мають стати об'єктом дослідження антикримінального судочинства і криміналістики (288, с. 59-59). Є й підручники з криміналістики, в яких у контексті існування ординічній діяльності окрему увагу приділено саме гласній розшуковій і пошуковій діяльності слідчого (156, с. 187-204 та ін.; див. додат. 1, 2). Причому більш правильним було б передбачати виклад положень гласного розшуку і пошуку щодо діяльності будь-якого із головних суб'єктів антикримінального судочинства (прокурора, судді та ін.), а не тільки слідчого.

Такий же підхід демонструє Д.І. Бєдняков, для якого «розыскные действия (розыск) подразделяются: а) по направлениям (целям) деятельности на розыск как совокупность мер по раскрытию преступления и розыск с целью установления местонахождения лиц, предметов, документов; б) по субъектам на розыск, проводимый следователем и органами дознания; в) по методам ведения на розыск путём проведения следственных действий, принятия организационных, поисковых, «сторожевых» и оперативно-розыскных мер» (17, с. 78).

Проте найбільш конструктивну позицію щодо розмежування криміналістичної та ординічній діяльності, а як наслідок цього й сутності розшуку, зайняли О.А. Кириченко та його учні, які у низці публікацій (89-99; 214 та ін.), у т. ч. й Ю.Д. Ткач у дисертації «Поняття і системно-структурна будова криміналістики» (288, с. 59-69) та його монографії «Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус)» (289, с. 44-51), а також у чисельних роботах Ю.О. Ланцедова та О.С. Тунтула (100-137; 178-181; 234; 239; 281-287 та ін.), звернули увагу на те, що криміналістика має розробляти складові частини гласної, а ординістика – негласної методики боротьби зі злочинами. Це ж у контексті гласної і негласної роботи з особистісними і речовими джерелами з урахуванням пропозицій О.С. Тунтула (127, с. 81) означало те, що криміналісти мають розробляти тактичні прийоми проведення окремих процесуальних (слідчих, судових, експертних, інших процедурних) і гласних позапроцесуальних дій чи їх комбінацій, а ординістика – лише окремих негласних заходів чи їх комбінацій (див. додат. 2).

По-друге, запропонований В.Я. Колдніним і М.С. Полевим статус самостійного етапу роботи із джерелами доказів «розшуку» і «виявлення» (142, с. 60) (а до вказаних термінів, як це вимагає розглянута сутність пошукової і розшукової діяльності, треба додати ще й «пошуку») доцільніше знизити до рівня *елементів встановлення особистісного і збирання речового джерела* (див. розд. 2.7). З урахуванням цього у контексті визначення як поняття криміналістики та ординістики, так й сутності процесу доказування застосовані такі терміни для позначення пошукової і розшукової діяльності: «обнаружение доказательств» (83, с. 5; 85, с. 58; 203, с. 127; 260, с. 136; 262, с. 122; 263, с. 80; 265, с. 139; 263, с. 80; 295, с. 187; 300, с. 164), «обнаружение доказательственной информации» (259, с. 151), «обнаружение источника информации» (301, с. 154, 155 та ін.), «обнаружение доказательств (поиск, выявление, обращение внимания на те или иные фактические данные, которые могут иметь доказательственное значение)» (18, с. 39), «обнаружение (отыскание, выявление, обращение внимания) доказательств» (19, с. 8, 39), «восприятие объективно существующих следов происшедшего события» (263, с. 80; 295, с. 187), «поиск доказательств» (260, с. 136), «пошук інформації» (31, с. 18), «поиск и обнаружение доказательств» (17, с. 61; 182, с. 43; 276, с. 59), «пошук і виявлення фактичних даних» (185, с. 11), «пошук і відшук чи виявлення джерел і носіїв доказової інформації» (277, с. 336), «виявлення доказів» (169, с. 117; 235, с. 89, 90), «виявлення доказательств» (294, с. 84-90), «виявлення доказової інформації» (198, с. 115), «виявлення доказів та їх процесуальних джерел» (177, с. 62), «виявлення доказательств и их источников» (169, с. 115, 116; 258, с. 124-125; 304, с. 11-13 та ін.), «виявлення і відшукання доказів» (48, с. 58, 59), «відшукання доказів» (48, с. 59; 169, с. 117), «виявление или обнаружение доказательств» (257, с. 180), «отыскание доказательств» (263, с. 81; 266, с. 91; 274, с. 301; 309, с. 135), «отыскание и обнаружение доказательств» (300, с. 164), «отыскание материалов» (258, с. 129), «отыскивание доказательств» (150, с. 14), «поиск или розыск и обнаружение доказательств» (274, с. 300), «розыск доказательств» (257, с. 183; 259, с. 152; 270, с. 124), «розыск, выяснение, выявление и обнаружение доказательств» (82, с. 36), «привлечение доказательств» (300, с. 164) тощо (див. додат. 2, 3). Обгрунтовано є необхідність поступитися більш у точній та удосконаленій Ю.О. Ланцедовою термінології в найменуванні таких елементів «встановлення особистісних джерел», як «пошук особистісних джерел» і «розшук особистісних джерел», а також таких елементів «збирання речових джерел», як «пошук речових джерел», «розшук речових джерел» і «виявлення речових джерел» (див. розд. 2.7).

По-третє, запроваджену В.Я. Колдніним і М.С. Полевим на рівні етапу роботи з джерелами доказів *«індивідуалізацію»* (142, с. 60) доцільніше тлумачити як виявлення таких ознак особистісних чи речових джерел, що відрізняють їх від будь-яких інших джерел, і розглядати виявлення вже якості як складової

частини елемента встановлення особистісних і збирання речових джерел. При цьому індивідуалізації особистісних і речових джерел має передувати ще *констатація автентичності цих джерел*, тобто виявлення у певної людини чи матеріального об'єкта загальних ознак відповідно особистісного чи речового джерела (128, с. 118-147, 148-149). У такому разі констатація автентичності та індивідуалізація будуть складовими частинами виявлення особистісного чи речового джерела, що, у свою чергу, є лише елементом встановлення особистісних і збирання речових джерел, а не етапом роботи з цими джерелами. Не може претендувати на статус етапу роботи з джерелами і вилучення речового джерела, оскільки названа процедура спрямована саме на збирання речових джерел і є лише її елементом (див. розд. 2.4.-2.7).

І, нарешті, *вчетверте*, використання В.Я. Колдніним і М.С. Полевим в етапізації роботи з джерелами замість термінів «джерела доказів» або «джерела інформації» словосполучення «джерела фактичних даних» також не може бути сприйнято, оскільки презентує лише один із чисельних варіантів визначення доказів, що колись існували, за їх суто доказовою концепцією (128, с. 16-49). У даному відношенні більш обґрунтованою здається інша запропонована у спеціальному дисертаційному дослідженні концепція видового поділу антикримінальної інформації (127, с. 62-63), яка детальніше розглядається у контексті відображення етапів роботи із особистісними і речовими джерелами при визначенні поняття криміналістики та ордістики (див. розд. 1.2).

Суперечливу позицію щодо етапізації роботи із джерелами висловив у спеціальній докторській дисертації Д.І. Сулейманов, який в одному місці зауважив, що криміналістична діяльність «представляет собой динамическую открытую систему сбора, переработки и применения информации для раскрытия и предупреждения преступлений» (271, с. 5), а трохи нижче, пояснюючи сутність концепції використання інформації у боротьбі зі злочинами, вказує термін «использование информации», который трактуется в широком смысле и включает в себя работу по сбору, переработке и применению информации» (271, с. 6). З огляду на це, по-перше, стає незрозумілим, структурні складові якої саме процедури – «криміналістичної діяльності» чи «використання інформації» – презентують терміни «сбор», «переработка» і «применение информации», і що саме означає «використання інформації» – етап роботи із джерелами, чи щось інше?

По-друге, говорити про збір, переробку і застосування інформації некоректно, оскільки збирають, як відомо, не інформацію, а речові джерела чи встановлюють особистісні джерела і вже від останніх чи за допомогою перших отримують вже власне інформацію (91, с. 212-213; 98, с. 46 та ін.), яку, звісно, у подальшому можна піддати переробці і застосуванню. Хоча більш прийнятним у цьому відношенні є термін «оцінка доказів (інформації)» (див. розд. 2.8, 2.9), що може охопити й так звану «переробку інформації», а також загально визнаний термін «використання інформації», який означає ті ж самі процеси, що й менш поширений термін «застосування інформації» (див. додат. 1, 2, 3; розд.2.10).

Даній дисертації притаманні й інші суперечності. Коли Д.І. Сулейманов підкреслює, що криміналістика має «разрабатывать специальные средства и методы собирания, исследования, оценки и применения информации, необходимой для раскрытия, расследования и предупреждения преступлений» (271, с. 3), він представляє вже дещо інший варіант етапізації криміналістичної діяльності чи роботи із джерелами інформації (чого саме, теж незрозуміло), що у цілому нагадує відому позицію Р.С. Белкіна і Ю.І. Краснобаєва із відображення в дефініції «закономерностей собирания, исследования, оценки и использования доказательств» (20, с. 92; 152, с. 11 та ін.; див. розд. 2.2). Проте позитивним є те, що Д.І. Сулейманов перейшов з етапізації роботи з доказами до етапізації роботи з інформацією взагалі, а недоліком є спрямування даної концепції на роботу з інформацією, а не з її особистісними і речовими джерелами; заміна визнаного терміну «використання доказів» (див. додат. 1, 2; розд. 2.10) менш вдалим «применение»; і головне – сприйняття традиційного підходу із загального для особистісних і речових джерел і далеко недосконалого переліку етапів роботи з ними, серед яких немає встановлення особистісних джерел, отримання інформації від цих чи за допомогою речових джерел (132, с. 21).

С.В. Томін демонструє у цьому ще більш суперечливі положення, коли в одному місці дисертації підкреслює, що «робота з джерелами криміналістично значущої інформації має наступні основні етапи: 1. Встановлення джерел криміналістично значущої інформації. 2. Отримання від джерел інформації. 3. Експертне чи позаекспертне дослідження джерел фактичних даних. 4. Використання цієї інформації в криміналістичних або інших цілях» (290, с. 68). У той же час він зазначає, що «якщо розглядати доказування як процес кримінально-процесуального пізнання, то його елементами будуть збирання, перевірка і оцінка доказів і їх джерел» (290, с. 70). Причому збирання доказів, на думку даного автора, «неможливе без попереднього встановлення і виявлення носіїв інформації» (290, с. 70). І, нарешті, в кінці дисертаційного дослідження ми маємо дещо інші висновки: «робота із джерелами криміналістично значущої інформації включає в себе такі стадії, як: встановлення, виявлення джерел відомостей про злочин, отримання від них інформації, експертне чи позаекспертне їх дослідження, а також оцінку і використання у процесі розкриття, розслідування злочинів чи судового розгляду кримінальних справ» (290, с. 174).

Тобто у даному випадку ми маємо декілька різних і достатньо спірних узагальнюючих підходів до етапізації роботи із джерелами доказів чи так званої «криміналістично значущої інформації». Проте у назві дисертації і в її тексті мова йде про етапи роботи власне із джерелами так званої «особистісної інформації». Так, у тексті підрозділу «3.2. Встановлення і виявлення джерел особистісної інформації» (290, с. 70-79) також викладаються загальні підходи до етапізації роботи із джерелами інформації і часткова деталізація цих положень щодо роботи із джерелами так званої «особистісної інформації».

Не менші протиріччя у цьому відношенні можна знайти і в авторефераті даної дисертації, який в концептуальних положеннях не узгоджується не тільки із самою дисертацією, а й з різними частинами свого тексту. Так, в одному місці автореферату С.В. Томін доходить висновку, що «є всі підстави для того, щоб об'єднати і системно розглядати діяльність слідчих і працівників оперативних підрозділів, які здійснюють ординативну діяльність щодо роботи з джерелами особистісної інформації у процесі розкриття та розслідування злочинів», основними етапами якої «є встановлення джерел особистісної інформації, отримання від джерел інформації, експертне чи позаекспертне дослідження джерел фактичних даних, оцінка отриманих фактичних даних, використання цієї інформації в криміналістичних або інших цілях» (291, с. 10).

У висновках же даного автореферату зазначається наступне: «основними етапами роботи з джерелами особистісної інформації є встановлення осіб-джерел фактичних даних про обставини злочину, отримання від них інформації, експертне та позаекспертне їх дослідження, а також оцінка у процесі розкриття, розслідування злочинів чи судового розгляду кримінальних справ» (291, с. 15). З огляду на це, виникає декілька питань: де в останньому випадку подівся такий етап роботи із джерелами особистісної інформації (які вже тут іменуються ще й «особами-джерелами фактичних даних») як «використання інформації»? Як можна осіб піддати не тільки експертному, а й власне позаекспертному дослідженню? Чи може фактично існувати єдиний варіант етапізації роботи як із особистісними, так і з речовими джерелами? Може бути поставлена й низка інших питань, але і викладених достатньо, щоб зрозуміти, що у даному спеціальному дисертаційному дослідженні основні питання так і залишилися невирішеними, оскільки являють собою повторення інших існуючих в літературі варіантів, представлених настільки різними і суперечливими підходами, що виникають сумніви у необхідності зараз їх розглядати.

Проте у літературі О.А. Кириченка (86, с. 83-97; 91, с. 211-235; 92, с. 25-28; 93, с. 195, 304-367; 97, с. 90-95; 98, с. 46, 318-327; 99, с. 20-22 та ін.) та його учнів (12, с. 51-57, 207-209 та ін.), у т. ч. Ю.О. Ланцедової та Ю.Д. Ткача (115, с. 18-20; 117, с. 18-22; 119, с. 21-23; 121, с. 4-6; 122, с. 9-10; 125, с. 51-52; 126, с. 25-26; 127, с. 54-56; 132, с. 10-11, 20-21; 133, с. 25; 234, с. 13, 79-80; 239, с. 25-26; 281, с. 44-46; 282, с. 232-238; 285, с. 20-22; 286, с. 49-55; 288, с. 69-95; 289, с. 51-74, 135-136 та ін.; див. додат. 1), представили низку публікацій, в яких проблема формування загальної етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами антикримінальної інформації була піддана цілеспрямованому і послідовному розвитку, тому на сьогодні може бути представлена найбільш розробленими варіантами, які хронологічно удосконалювалися таким чином.

Початок даному напрямку розвитку концепції було покладено у кандидатській дисертації О.А. Кириченка, в якій у контексті розвитку проблем роботи з мікрооб'єктами було вказано, що основну мету даної роботи складає реалізація криміналістичного значення такого роду речових джерел, яке «имеют первые две стадии: собиране и исследование», у той час як питання «о других стадиях этой работы нуждается в дальнейшей разработке» (86, с. 83). При визначенні ж сутності збирання були вказані такі його стадії як: «обнаружение (поиск и выявление первоначально вероятных объектов-носителей микрообъектов, а затем последних на них), фиксация, изъятие и упаковка», а дослідження мікрооб'єктів було представлено у вигляді процедури «по внеэкспертному и экспертному извлечению, проверке и оценке их криминалистического значения и по изучению возможностей осуществления каждой из стадий их собирания» (86, с. 83).

Більш того, у контексті детального розгляду методичних особливостей проведення кожного з вказаних процедурних елементів збирання мікрооб'єктів були сформульовані їх дефініції, сутність реальних і вірогідних об'єктів-носіїв мікрооб'єктів, а також було уточнено, що фіксація мікрооб'єктів охоплює й їх документування, а вилучення мікрооб'єктів включає в себе й «отобрание образцов для контрольных и сравнительных исследований» (86, с. 85-97).

Як бачимо, перша спроба О.А. Кириченка розвинути загальну етапізацію роботи з джерелами антикримінальної інформації була, з однієї сторони, значно кращою за попередні, оскільки містила в собі вже цілеспрямований і більш детальний підхід до розвитку даної проблеми із наданням визначення сутності кожної з її складових, а з іншої – все ж таки торкалася лише речових джерел, точніше навіть частини з них – мікрооб'єктів, і, головне, все ще віддзеркалювала й деякі традиційні підходи до розуміння вказаних питань.

Проте у наступних публікаціях цього автора (86-90 та ін.) вказані недоліки поступово зникали, і в його докторській дисертації вже запропоновано більш чіткий перелік всіх етапів роботи з мікрооб'єктами: «возникновение, собиране и исследование микрообъектов, оценка и использование микрологической информации»; а також всіх елементів збирання мікрооб'єктів: «обнаружение (поиск и выявление первоначально вероятных объектов-носителей микрообъектов, а затем последних из них), фиксация (в т. ч. документирование), изъятие, упаковка, хранение и транспортировка» (91, с. 211-213) – із визначенням поняття і методичних особливостей проведення кожного із вказаних елементів збирання мікрооб'єктів, сутності їх «реальних, вероятных, первоначальных и вторичных объектов-носителей» та деяких інших пов'язаних з цим проблем (91, с. 213-235).

Тут, як бачимо, додатково вказані такі етапи роботи з мікрооб'єктами, як оцінка і використання мікрооб'єктологічної інформації, причому із поясненням того, що збирати і досліджувати можна лише мікрооб'єкти, а оцінювати і використовувати інформацію, що була отримана за допомогою мікрооб'єктів (91, с. 212-213), а також такі важливі елементи збирання мікрооб'єктів, як їх збереження і транспортування (91, с. 213). При цьому були наведені аргументи щодо доцільності появи власне цих елементів (91, с. 231-

232), оскільки і впаковані мікрооб'єкти певної природи вимагають для їх збереження у необхідному стані (наприклад, слідів і зразків запаху людини, мікросубстанцій іншої біологічної природи тощо) створення відповідних умов зберігання такого роду речових джерел, а порушення вимог транспортування окремих з мікрооб'єктів може привести до їх втрати чи небажаної зміни.

Пізніше вказані підходи були поширені не тільки на всю сукупність речових джерел, але й на особистісні джерела: «стадіями работы с вещественными источниками доказательств (ВИД) в уголовном судопроизводстве являются собиране и исследование ВИД, оценка и использование криминалистической информации, а с личными источниками доказательств (ЛИД) – установление ЛИД, получение от них криминалистической информации, оценка и использование последней в борьбе с преступностью» (92, с. 27-28).

І незважаючи на те, що у даному випадку: по-перше, для найменування особистісних і речових джерел була запропонована аббревіатура, яка, однак, не мала продовження у наступних публікаціях; а, по-друге, елементами збирання речових джерел тут були вказані ті ж самі, що і раніше – «обнаружение (поиск и выявление), фиксация, изъятие, упаковка, хранение и транспортировка», а документування залишилося однією з форм фіксації речових джерел, хоча і було виведено за межі збирання і мало супроводжувати всю роботу з речовими джерелами у кримінальному судочинстві (92, с. 25), – все ж таки мав місце суттєвий розвиток проблем етапізації роботи із джерелами. Але ж ці питання вже охопили особистісні і всі речові джерела, і, окрім цього, вперше були визначені шляхи отримання інформації: від особистісних джерел шляхом їх допиту, проведення з ними очних ставок, відтворення обстановки та обставин події, впізнання та інших слідчих дій (92, с. 27), і за допомогою речових джерел – шляхом їх дослідження у вигляді слідчого огляду, позаекспертного чи експертного дослідження (92, с. 25). Сутність і класифікація дій і заходів з отримання інформації у силу своєї значимості та обсягу заслуговує на окрему увагу, що і викликає необхідність розробки цього питання О.С. Тунтулою (127, с. 81-92 та ін.). Проте в етапізації гласної і негласної роботи з особистісними і речовими джерелами доцільно відобразити узагальнений підхід щодо позначення такого роду дій і заходів.

З метою обговорення пропонувався варіант розв'язання даної проблеми у вигляді однакового для особистісних і речових джерел переліку з двох етапів – збирання і використання інформації, коли перший з етапів у свою чергу містив би в собі по три підетапи: щодо роботи з особистісними джерелами – встановлення цього джерела, отримання від нього інформації через проведення з ним процесуальних чи позапроцесуальних дій або їх комбінацій та оцінку отриманої інформації, а щодо роботи з речовими джерелами – їх збирання і дослідження (у процесі чого за допомогою даного джерела і мали б отримувати інформацію) та оцінку отриманої інформації (97, с. 92-93).

І як продовження даної дискусії знову поряд із вже апробованими підходами пропонується єдиний підхід у вигляді трьох однакових для особистісних і речових джерел етапів – збирання, оцінки і використання інформації, коли перший з етапів мав би поділятися на два елементи, якими для особистісних джерел повинні стати встановлення даного джерела і отримання від нього інформації, а для речового джерела – їх збирання і дослідження. Причому із проханням авторів погодитися на термінологічний збіг у позначенні першого загального для особистісних і речових джерел етапу «збирання інформації» і першого елемента даного етапу щодо речових джерел – «збирання речових джерел» (10, с. 229-230; 96, с. 14; 99, с. 23-24; 117, с. 21-22 та ін.), звісно, не можна в силу привнесення цим зайвої плутанини. Але й не тільки у цьому полягають недоліки вказаних двох варіантів. Вони обидва містять в собі некоректне словосполучення «збирання інформації», оскільки фактично встановлюються особистісні і збираються речові джерела, а вже потім від особистісних і за допомогою речових джерел має бути отримана інформація. Тому виглядають семантично необґрунтованими використані у літературі, наприклад, Є.І. Макаренком та ін. (188, с. 37 та ін.; див. додат. 1, 2, 3), словосполучення, з однієї сторони – «збирання інформації», «дослідження інформації» тощо, а з іншої – «використання мікрооб'єктів», «використання слідів запаху» і т.д., на що неодноразово зверталася увага (88, с. 98; 89, с. 156; 90, с. 201; 91, с. 212-213; 92, с. 27-28; 93, с. 173; 98, с. 325-326; 125, с. 52 та ін.).

У той же час у вказаних та в інших публікаціях цього часу намітився й поступовий розвиток власне лаконічної форми відображення у загальній етапізації гласної і негласної роботи з особистісними і речовими джерелами дій і заходів з отримання інформації, що у контексті особистісних джерел позначалося таким текстом – «шляхом проведення з ним певних позапроцесуальних та процесуальних дій чи їх комбінацій» (98, с. 328; 99, с. 21; 117, с. 19; 282, с. 237 та ін.), а щодо речових джерел – «через позаекспертне (особистісне) або експертне їх дослідження» (97, с. 92; 98, с. 319 та ін.) або «шляхом їх огляду, особистісного та експертного дослідження або проведення щодо них інших процесуальних чи позапроцесуальних дій або їх комбінацій» (99, с. 22; 117, с. 20; 282, с. 238).

Звичайно, даний аналіз можна було б продовжити, що в силу чисельності дрібних відмінностей запропонованих варіантів варто зробити на одному з останніх і найбільш досконалих з них, який у низці публікацій був представлений Ю.О. Ланцедовою у такій спосіб: «Робота з особистісними джерелами підрозділяється на такі етапи як: 1. Встановлення особистісного джерела, що практично має бути зведене до виявлення вказаних у законі ознак такого роду джерел. 2. Отримання від особистісного джерела антиделіктної інформації шляхом проведення з ним окремих процесуальних (слідчих, судових, експертних) і гласних позапроцесуальних дій, негласних заходів або їх комбінацій. 3. Оцінка даної інформації. 4. вико-

ристання антиделіктної інформації з криміналістичною чи ординістичною метою, що визначається перш за все тим, який саме різновид такої інформації буде отримано» (125, с. 51; 132, с. 21; 133, с. 25 та ін.).

Даний варіант розв'язання проблеми етапізації гласної і негласної роботи із джерелами у контексті речових джерел був представлений таким текстом: «У роботі з речовими джерелами вбачають аналогічні етапи: 1. Збирання (пошук, виявлення, фіксація, вилучення, упаковка, зберігання, транспортування) речових джерел. 2. Отримання з їх допомогою антиделіктної інформації шляхом проведення окремих процесуальних (слідчих, судових, експертних) і гласних позапроцесуальних дій, ординістичних заходів або їхніх комбінацій. 3. Оцінка антиделіктної інформації. 4. Використання антиделіктної інформації з криміналістичною чи ординістичною метою» (125, с. 51-52; 132, с. 21; 133, с. 25 та ін.).

Окрім цього, у низці інших видань виклад етапів гласної і негласної роботи як з особистісними, так і з речовими джерелами, як правило, супроводжувався ще поясненням того, яке значення має знання певних закономірностей утворення інформації у осіб різних категорій чи виникнення власне речових джерел тієї чи іншої природи чи виду, що в одній з публікацій у контексті особистісних джерел мало такий вигляд: «певне значення для ефективного проведення всіх названих етапів роботи з особистісними джерелами має знання особливостей утворення та отримання такої інформації від джерел певних категорій, наприклад, дітей; людей, які мають психічні чи певні фізичні вади; фахівців того чи іншого напрямку та ін. Так, водій-очевидець зможе більш детально запам'ятати обставини дорожньо-транспортної пригоди, ніж звичайна людина, яка не вивчала правил дорожнього руху і ніколи не керувала транспортним засобом» (234, с. 79-80), а щодо речових джерел сказано: «Важливе значення для проведення всіх вказаних етапів роботи з речовими джерелами, у тому числі всіх елементів їх збирання, має знання механізму виникнення речового джерела певного виду чи природи. Так, знання механізму утворення слідів запаху людини може допомогти якісному та ефективному не тільки збиранню і дослідженню цих слідів, а й правильній оцінці та використанню отриманої за їхньою допомогою інформації» (234, с. 79). Аналогічним чином дане застереження представлено й у низці інших публікацій, де, окрім викладеного, у контексті відображення цих положень поряд з етапами роботи із джерелами в якості поняттєутворюючої ознаки криміналістичної науки підкреслюється ще й те, що все це не є етапом роботи з джерелами (92, с. 25, 27; 93, с. 172; 94, с. 16; 96, с. 14; 97, с. 91, 94; 98, с. 318-319, 323; 99, с. 21, 22; 117, с. 19, 20; 119, с. 23, 27; 121, с. 4, 5-6; 122, с. 10; 234, с. 13; 281, с. 44, 46; 282, с. 237; 286, с. 54, 55; 288, с. 91; 289, с. 69-70 та ін.). У деяких публікаціях виклад етапів роботи з особистісними і речовими джерелами вказаними поясненнями, на жаль, не супроводжувався (125, с. 51-52; 126, с. 25-26; 132, с. 21; 133, с. 25; 239, с. 19 та ін.), з чим, у силу суттєвої значимості такого роду положень щодо ефективного і раціонального проведення кожного з етапів гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами, погодитися не можна.

З урахуванням викладеного доцільно висловити наступні пропозиції з подальшого удосконалення викладених варіантів етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами антикримінальної інформації, що варто розпочати із встановлення особистісних і збирання речових джерел, коли на практиці можуть мати місце, у першу чергу, дві такі ситуації:

1. Головні суб'єкти [якими у контексті розмежування із допоміжними суб'єктами та особистісними джерелами доказів в одному із дисертаційних досліджень запропоновано вважати осіб, «які ведуть кримінальне судочинство і відповідають за правильне остаточне слідче чи судове вирішення справи (якісне, ефективне і раціональне ведення боротьби з певним злочином, тобто ординістичний працівник, дізнавач, начальник органу дізнання, слідчий, слідчий суддя, керівник слідчої (оперативно-слідчої) групи, начальник слідчого підрозділу, прокурор, суддя, народні і присяжні засідателі» (128, с. 113)] ще не знають, хто саме з оточуючих осіб чи що саме з матеріальних об'єктів навколишнього середовища може виступити в якості відповідно особистісного і речового джерела, а тому ці суб'єкти повинні здійснювати встановлення такого роду джерел, не маючи певних індивідуальних ознак цих об'єктів. Така діяльність у спеціальній літературі (11; 17; 30; 51; 55; 57; 61; 62; 65; 66; 73; 74; 77; 79; 140; 148; 149; 151; 185; 208; 213; 215-218, 220-221; 227-229; 232; 242; 250; 254; 267; 271; 311; 315 та ін.) і законодавстві позначається терміном «пошук» (219, с. 15), чим саме і має бути уточнено відповідний елемент встановлення особистісного і збирання речового джерела.

2. Головні суб'єкти на початок боротьби з певним злочином (що може, наприклад, бути у разі скоєння очевидних злочинів) вже мають достатньо індивідуальні ознаки осіб чи предметів, які можуть виступити у даній боротьбі в якості відповідно особистісних і речових джерел, проте на цей час місцезнаходження вказаних осіб чи матеріальних об'єктів у силу тих чи інших причин (зокрема, переслідуваний переховується від слідства і покарання чи сховав важливе майбутнє речове джерело і т.д.) не відомо. І тому головним суб'єктам спочатку належить встановити місцезнаходження вказаних об'єктів і затримати переслідуваного чи вилучити майбутнє речове джерело, що у спеціальній літературі (11; 17; 30; 51; 55; 57; 61; 62; 65; 66; 73; 74; 77; 79; 140; 148; 149; 151; 185; 208; 213; 215-218, 220-221; 227-229; 232; 242; 250; 254; 267; 271; 311; 315 та ін.), законодавстві та окремими криміналістами (70, с. 8 та ін.) позначається терміном «розшук» (219, с. 15), чим поряд із «пошуком» доцільно уточнити процедуру встановлення особистісних джерел, а також доповнити поряд із пошуком елементи збирання речових джерел.

Проте доцільно підкреслити, що процедура «пошуку особистісних і речових джерел» фактично має декілька важливих складових частин, оскільки спочатку необхідно буде «констатувати автентичність джерела». Тобто головним суб'єктам треба, перш за все, дійти висновку, що певна людини чи матеріальний

об'єкт фактично має у контексті боротьби з певним злочином ознаки відповідно особистісного і речового джерела. І вже після цього можна приступити до «індивідуалізації особистісного та речового джерела», тобто до встановлення тих ознак, за якими майбутнє особистісне чи речове джерело може бути піддано розшуку. Тому «констатація автентичності та індивідуалізація особистісного чи речового джерела» як складові частини вже їх пошуку повинні бути відображені у загальній етапізації гласної і негласної роботи з цими джерелами. Без наповнення належним змістом вказаних складових пошуку розшук особистісних або речових джерел може бути безцільним, а, як наслідок, й неякісним, малоефективним, нераціональним і, що найбільш прикрим є те, що він може й взагалі виявитися безрезультатним.

З метою відображення у загальній етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами доказів результатів дослідження процедури доказування у контексті удосконалення передбачених чинною ч. 1 ст. 66 КПК України (1.17) і перспективним процесуальним законодавством ч. 2 ст. 148 Проекту нового КПК України повноважень головних суб'єктів зі «збирання і подання доказів», що детально розглядається окремо (див. розд. 2.5), доцільно розглянути способи потрапляння особистісних і речових джерел до місця отримання інформації. З огляду на це, поміж елементів збирання речових джерел привертають до себе увагу «витребування довідок» та «одержання речових джерел», що були доставлені головному суб'єкту самими фізичними чи юридичними особами. При цьому, оскільки «довідки» презентують лише частину речових джерел і навіть такий їх різновид, як «документи»), «витребування довідок» як елемент збирання речових джерел доцільніше вказати не серед інших елементів, які стосуються процедури збирання речових джерел у цілому, а окремо. Краще за все, поряд з іншою, близькою до збирання речових джерел процедурою роботи з ними – «отримання зразків для експертного (не виключно, й особистісного) дослідження», на що вже також зверталася увага у літературі (94, с. 31; 97, с. 180; 98, с. 325 та ін.).

Зокрема, О.А. Кириченко у контексті дисертаційного дослідження проблем мікрооб'єктів вказував, що «стадия изъятия микрообъектов включает в себя и отобрание образцов для контрольных и сравнительных исследований» (86, с. 94). Тобто у даному випадку отримання зразків вважалось складовою частиною такого елементу збирання речових джерел як їх вилучення, з чим погодитися не можна через наступні причини. По-перше, отримання зразків для контрольних і порівняльних досліджень може мати місце як поряд зі збиранням речових джерел, так і окремо від цього, коли головні суб'єкти антикримінального судочинства у порядку ст.199 КПК України проводять відповідну слідчу чи судову дію, а також як підготовчої частини експертного дослідження, коли отримання такого роду зразків вже проводить сам експерт (12, с. 53-54, 372-373; 297, с. 487 та ін.). По-друге, як правильно підкреслює О.С. Тунтула, словосполучення «відібрання зразків», яке поряд зі словосполученнями «одержання зразків» і «вилучення зразків» вживається за текстом ст. 199 КПК України, є некоректним, оскільки, насправді, означає певну боротьбу між головним суб'єктом та особою, від якої такого роду зразки треба отримати (127, с. 58). Семантично неточним, на думку вказаного автора, буде у цьому аспекті й словосполучення «вилучення зразків», тому що вилучаються, за звичай, матеріальні об'єкти, які не є складовою частиною людини чи інших матеріальних об'єктів. Виглядає не зовсім прийнятним й словосполучення «одержання зразків», оскільки, за достатньо виваженою думкою О.С. Тунтули, одержують щось те, що вже направлено чи доставлено головному суб'єктові фізичними чи юридичними особами (127, с. 58). Тому замість законодавчих словосполучень «відібрання зразків», «одержання зразків», і «вилучення зразків», які, на жаль, перетворилися у традиційну термінологію, більш правильно користуватися терміном «отримання зразків». Причому зразки самі по собі можуть бути надто різними – порівняльними (вільними, умовно вільними, експериментальними), стартовими, підданими перевірці, допоміжними (нейтральними, фоновими, дублікатними, контрольними, еталонними) (12, с. 120 та ін.), а процедура їх отримання виходить за межі збирання речових джерел і може бути проведена в якості окремої слідчої чи судової дії у порядку ст. 199 КПК України чи протягом підготовчої частини експертного (особистісного) дослідження цих джерел. Тому «отримання зразків» і «витребування довідок» краще за все вказати поряд із процедурою «збирання речових джерел».

Поміж елементів «встановлення особистісних джерел» має з'явитися й «зустріч» головного суб'єкта з цим джерелом, яка також може бути здійснена по-різному, у першу чергу, через виклик чи доставку майбутнього особистісного джерела або прибуття головного суб'єкта на місце проживання, роботи, лікування, відпочинку, ув'язнення та іншого перебування такої особи і навіть шляхом негласного документування розмов особистісного джерела. Проте без організації у будь-якій формі «зустрічі» особистісного джерела із головним суб'єктом не може бути розпочато отримання від нього необхідних відомостей (див. розд. 2.7).

Вивчення певних особливостей утворення інформації у людей специфічних категорій (психічно хворі, малолітні, фахівці, особи, що мають певні фізичні вади тощо) або виникнення власне речових джерел особливої природи чи виду дійсно має велике значення для якісного, ефективного і раціонального проведення кожного з етапів гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами, особливо кожного з елементів встановлення перших і збирання других джерел та отримання від них інформації, а тому дана діяльність головних суб'єктів, все ж таки повинна відобразитися в якості початкового етапу роботи з цими джерелами. При цьому, не дивлячись на те, що даними знаннями головні суб'єкти повинні бути озброєні ще до початку гласної і негласної роботи з певним особистісним чи речовим джерелом, все ж таки процедура набуття подібного роду знань є ні чим іншим, як підготовчим етапом роботи з цим

джерелом. Зрозуміло, що на практиці головні суб'єкти з метою використання спеціальних знань при роботі із специфічною категорією особистісних джерел чи із речовими джерелами якоїсь особливої природи (виду) залучають до цього відповідних спеціалістів (9; 30; 36; 38; 145; 146; 184; 189; 236; 252; 318; 319 та ін.). Проте даний підхід не знімає із головних суб'єктів обов'язку мати хоча б основи такого роду спеціальних знань, щоб зорієнтуватися, які саме спеціалісти для цього потрібні, у загальному плані проконтролювати та оцінити результати отриманої інформації тощо.

Детальне ж ознайомлення із літературними джерелами про психологічні особливості отримання інформації від особистісних джерел певних категорій – психічно хворі, малолітні, спеціалісти з різних напрямків, особи, які мають фізичні вади, тощо (30; 145; 146; 151; 189; 236 та ін.) свідчить про те, що важливе значення для якісного, ефективного і раціонального проведення кожного із етапів гласної і негласної роботи з цими джерелами має вивчення не тільки особливостей сприйняття інформації певними категоріями осіб, а й особливостей осмислення і передачі вказаними особами такого роду відомостей, що, у свою чергу, фактично використовується з метою пізнання та удосконалення процедури отримання якісної інформації від такого роду осіб (127, с. 70). Тому початковим етапом гласної і негласної роботи із особистісними джерелами доцільно вважати вивчення особливостей сприйняття, осмислення і передачі інформації різними категоріями цих джерел, а щодо роботи із речовими джерелами – вивчення особливостей утворення такого роду джерел різної природи чи виду. При цьому відображення в якості першого етапу вивчення особливостей сприйняття, осмислення і передачі відомостей різними категоріями особистісних джерел і виникнення речових джерел різноманітної природи (виду) має підказати головним суб'єктам те, що коли вони не володіють необхідними знаннями і не можуть залучити до гласної і негласної роботи із такого роду джерелами відповідних спеціалістів, то немає підстав чекати якісного, ефективного і раціонального проведення кожного з етапів даної роботи.

Не буде зайвим підкреслити і тезу про те, що як і в процедурі доказування (див. розд. 2.6), статусу окремого етапу заслуговує документування, яке й у контексті загальної етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами також розглядалося по-різному, оскільки спочатку було представлено лише однією із форм фіксації речових джерел (10, с. 28; 19, с. 4; 86, с. 86; 91, с. 213; 97, с. 94; 98, с. 322; 153, с. 4; 282, с. 237 та ін.), а пізніше – поряд з вказаною характеристикою і в якості процедури, що має супроводжувати всі інші етапи роботи з речовими та особистісними джерелами (92, с. 25; 94, с. 16; 96, с. 14; 99, с. 22-23; 117, с. 19-20; 119, с. 21-22; 234, с. 13; 281, с. 44-46; 285, с. 18-19; 286, с. 54 та ін.). І лише в окремих випадках документуванню був достатньо виражено наданий статус самостійного етапу, але у контексті роботи лише із мікрооб'єктами (93, с. 360-361 та ін.) чи з одорологічними об'єктами (12, с. 32; 115, с. 19 та ін.; див. додат. 1). Є й публікації, де до визначення сутності документування з точки зору розвитку загальної етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами справа так і не дійшла (121, с. 4-6; 122, с. 9-10; 124, с. 15-17; 125, с. 51-52; 126, с. 25-26; 132, с. 20-22; 133, с. 25-27; 239, с. 19 та ін.).

Розглянуті підходи не розв'язують вказаної проблеми, оскільки подають документування роботи із особистісними і речовими джерелами, у кращому випадку поряд із однією з форм такого етапу збирання останніх, як їх фіксація, що не може не привести до термінологічної плутанини. Документування не може оминати фіксацію речових джерел і у цьому аспекті, в принципі, може вважатися однією з форм проведення даного елементу збирання такого роду джерел.

У той же час документування має супроводжувати й всю іншу роботу не тільки з речовими, а й з особистісними джерелами. Зрозуміло, що, у першу чергу, документування стосується процедури встановлення особистісних і збирання речових джерел, у тому числі й у процесі негласної діяльності (57; 65; 74; 77; 79; 140; 149; 172; 213; 215-221; 227; 232; 254; 315 та ін.), а також процедури отримання від особистісних і за допомогою речових джерел антиделіктної інформації. Але узагальнення практики боротьби зі злочинами дає підстави дійти висновку про те, що документування (навіть процесуальне) має місце й протягом паралельної оцінки і використання даної інформації, наприклад, у вигляді: а) протоколу затримання підозрюваного чи обвинуваченого, де, як відомо, повинна бути викладена оцінка доказів причетності особи, яка підлягає затриманню, до певного злочину, а відображена у протоколі власне процедура затримання цієї особи буде нічим іншим як презентацією етапу використання в якості доказів інформації про причетність даної особи до певного злочину; б) постанови про арешт підозрюваного чи обвинуваченого, в якому має бути проведена оцінка доказів про винність цієї людини у скоєнні певного злочину, а процедура арешту, що повинна охоплювати особистісний допит прокурором майбутнього арештанта із веденням відповідного протоколу допиту, аналогічно презентує використання доказів вже у даному аспекті; в) постанови про пред'явлення обвинувачення, яка також має містити в собі оцінку відповідних доказів у контексті доведення вини майбутнього обвинуваченого, а протокол допиту обвинуваченого як складова процедури пред'явлення обвинувачення так чи інакше буде відображати процес використання вказаних у протоколі доказів; г) постанови слідчого про припинення справи, коли за наявності, у першу чергу, nereабілітуючих обставин дана постанова за аргументацією вини підслідного має нагадувати суддівський вирок; д) обвинувального висновку, який вже фактично містить в собі елементи як оцінки, так і використання доказів з метою переконати прокурора про завершеність досудового слідства у контексті доведеності вини обвинуваченого у скоєнні певного злочину чи встановлення всіх інших обставин, що мають бути доведені по даній кримінальній справі і повинні сприяти її правильному судовому

розгляду; е) обвинувального чи виправдувального вироку, який також являє собою документування оцінки і використання доказів у контексті доведеності чи недоведеності вини підсудного.

Може бути наведена й низка інших процесуальних документів у контексті паралельного документування етапів оцінки і використання доказової інформації, але й викладених достатньо для того, щоб зрозуміти наявність часткового документування вказаних етапів роботи з особистісними і речовими джерелами. Аналогічних висновків дійшов й С.А. Альберт, який підкреслив, що «результати оцінки доказів мають бути викладені у відповідних процесуальних документах (постанові, обвинувальному висновку, вироку, ухвалі) з незаперечною переконливістю» (171, с. 72). М.К. Треушніков також зауважив, що «результати оцінки доказателств отражаются в мотивировочной части судебного решения» (293, с. 25).

На підставі викладеного можна дійти й висновку, що документування є також й однієї із форм проведення інших, окрім фіксації, елементів збирання речовими джерел і всіх наступних етапів роботи з останніми та із особистісними джерелами. Проте у такому випадку має місце збіг термінології у позначенні елементу збирання речових джерел – фіксації речових джерел, сутність якої фактично зводиться до фізичного закріплення стану такого роду джерел на момент проведення цієї дії (заходу) і фіксації як форми документування всіх елементів збирання та інших етапів роботи із речовими та особистісними джерелами, що практично призводить, як це буде показано окремо й у контексті відповідної проблеми етапізації процесу доказування (див. розд. 2.6), не тільки до чисельних точок зору, але й до термінологічної плутанини.

З огляду на викладене, доцільно фіксацію як елемент збирання речових джерел назвати дещо по-іншому, наприклад, «закріплення речових джерел». Тоді термін «фіксація» буде допоміжним при визначенні сутності як закріплення речових джерел, тобто коли власне фізично закріплюється, зберігається, фіксується той стан певного речового джерела, який існує на момент його збирання, так і документування, тобто знакового (вербального, графічного тощо), фотокінознімального, звуковідозаписуючого чи іншого технічного відображення, фіксації у процесуальних та інших документах і додатках до них не тільки процедури закріплення, а й інших дій зі збирання і всієї іншої роботи із речовими джерелами, а також всієї роботи із особистісними джерелами.

Окрім цього, наведені у літературі варіанти відображення у загальній етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами оцінки антикримінальної інформації не можуть вважатися досконалими, оскільки не презентують всі необхідні тонкощі проведення даного етапу, що, як видно з окремого дослідження даної проблеми у контексті етапізації процесу доказування (див. розд. 2.8, 2.9), повинні зводитися до встановлення через аналітико-розумову діяльність чи проведення при необхідності окремих процесуальних чи гласних позапроцесуальних дій або негласних заходів чи їх комбінацій значимості, законності, допустимості і доброякісності певної антикримінальної інформації, узгодженості і достатності її в сукупності з іншою інформацією для вирішення будь-якого завдання по боротьбі з конкретним злочинцем.

Аналогічно у контексті різних видів антикримінальної інформації доцільно уточнити й мету останнього з етапів гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами – «Використання антикримінальної інформації з криміналістичною (доказовою, орієнтовною) чи ордістичною метою». У даному випадку відображений видовий поділ антикримінальної інформації у контексті другого існуючого варіанту інформаційної концепції визначення поняття доказів, оскільки наведений результат третього перспективного варіанту може з'явитися лише тоді, коли буде поетапно розроблений і прийнятий Ордо-регламентний кодекс України (128, с. 62-63; див. розд. 1.3).

І на завершення, варто звернути увагу на те, що поряд із розробкою загальної етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами виникла й необхідність вказати особливості даної процедури щодо речових джерел окремої природи, у першу чергу, із одорологічними об'єктами (слідами запаху, експертними об'єктами). Цілеспрямований розвиток даної проблеми спостерігається вже у монографії О.А. Кириченка, П.Д. Біленчука і Н.І. Клименка «Судебная одорология», де були вказані такі особливі елементи процесу збирання слідів запаху як «обнаружение, консервация, хранение, транспортировка и документирование вероятных запахоносителей» (88, с. 97), мав продовження у низці інших публікацій (10, с. 233-236; 94, с. 31; 96, с. 29; 97, с. 179-182; 98, с. 323-327; 115, с. 18-20 та ін.; див. додат. 1) і у докторській дисертації В.Д. Басая «Основы криминалистической одорологии» набув такого вигляду: «1. Збирання слідів та отримання зразків запаху людини та інших речових джерел, підготовка експертних об'єктів. 2. Отримання в процесі позалабораторного і лабораторного дослідження одорологічних об'єктів (слідів, зразків, експертних об'єктів) за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки-детектора чи іншого біоаналізатора інформації, яка має значення для боротьби зі злочинцями. 3. Оцінка отриманих фактичних даних – одорологічної інформації. 4. Використання одорологічної інформації у перебігу боротьби зі злочинцями. 5. Документування роботи із одорологічними об'єктами» (12, с. 57). Окрім цього, даний автор пояснив, що «елементами збирання слідів запаху людини та інших речових джерел більш доцільно вважати: 1. Знаходження носіїв слідів запаху. 2. Їх консервацію. 3. Зберігання. 4. Транспортування» (12, с. 56).

У той же час при розгорнутому визначенні у даній дисертації та в інших публікаціях В.Д. Басая поняття криміналістичної одорології була застосована достатньо стисла форма відображення етапів роботи з одорологічними об'єктами – «пізнання закономірностей роботи зі слідами і зразками запаху

людини та інших речових джерел інформації, заснованій на лабораторному або позалабораторному їх дослідженні за допомогою нюху собаки-детектора або іншого біоаналізатора» (12, с. 58 та ін.; див. додат. 1), яка у порівнянні з однією з перших спроб навести тут більш-менш точний перелік такого роду етапів: – «закономірности возникновения, функционирования, исчезновения запаховых следов, оценки и использования запаховой информации» (88, с. 33), – на жаль, не містила в собі відображення закономірностей, у першу чергу; виникнення, функціонування і зникнення слідів запаху, які мають значення для якісного, ефективного і раціонального проведення гласної і негласної роботи із одорологічними об'єктами, як з'ясовується, значно більше, ніж із речовими джерелами будь-якої іншої специфічної природи чи виду, і тому повинно бути відображено в якості першого з етапів роботи з одорологічними об'єктами. При удосконаленні етапізації гласної і негласної роботи з одорологічними об'єктами замість знаходження вірогідних носіїв, що вказувалося у багатьох варіантах переліку елементів збирання одорологічних об'єктів (12, с. 56; 88, с. 97; 94, с. 31; 96, с. 29; 97, с. 179-182; 98, с. 323-327; 115, с. 18-20 та ін.; див. додат. 1), варто вказати розшук і пошук, оскільки перше (й у даному випадку також має сприяти знаходженню відомих ймовірних запахосіїв) місце знаходження яких ще не встановлено. При цьому як і щодо звичайних речових джерел протягом пошуку має здійснюватися констатація автентичності ймовірного запахосія, тобто вирішення питання: чи може певний матеріальний об'єкт бути ймовірним запахосієм; а також індивідуалізація такого носія, тобто набуття їх індивідуальних ознак, за якими можна потім здійснити розшук цих носіїв. А тому й у даному випадку доцільне уточнення пошуку вказаними його складовими частинами.

Необгрунтовано й говорити про виявлення ймовірних запахосіїв, оскільки дана процедура щодо звичайних речових джерел означає встановлення самих речових джерел у ймовірних місцях їх знаходження чи на ймовірних носіях. У такому разі встановлення ймовірних запахосіїв у ймовірних місцях фактично охоплюється поняттям розшуку цих запахосіїв, а встановлення наявності запаху, що у даному випадку презентує речове джерело у слідах запаху, тобто на ймовірних запахосіях, означає процес отримання одорологічної інформації у ході позалабораторного чи лабораторного дослідження ймовірних запахосіїв та інших одорологічних об'єктів за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки-детектора чи іншого біоаналізатора. У процесі удосконалення етапізації гласної і негласної роботи з одорологічними об'єктами варто врахувати й інші висловлені щодо звичайних речових джерел новітні підходи (див. розд. 1.1; 1.2; 2.1.-2.12).